

Universiteit Utrecht

Omstreden Zaken

hoe wij samenleven in een multireligieus landschap

Lesmodule

DE GROOTSTE MOSKEE VAN EUROPA

Versie: 0522-1

Inhoudsopgave

Werken met Omstreden Zaken.....	3
Tekst voor docenten: De grootste moskee van Europa	3
Tekst voor leerlingen: De grootste moskee van Europa	5
Tekst voor leerlingen: Vrijheid van geweten prima, zolang we die Ander maar niet zien	8
Literatuur	9
<i>Media</i>	<i>9</i>
<i>Bibliografie.....</i>	<i>10</i>
Lesgeven over De grootste moskee van Europa	12
<i>Onderwerpen binnen de module De grootste moskee van Europa.....</i>	<i>12</i>
<i>Vakdidactische uitleg over Dialoog.....</i>	<i>12</i>
<i>Praktisch gebruik.....</i>	<i>15</i>
<i>Achtergrondtekst dialoog: We hebben maar één tempel aan de Maas en dat is De Kuip!</i>	<i>20</i>
<i>Achtergrondtekst dialoog: Nooit meer bidden in de kou!.....</i>	<i>21</i>
Over Religious Matters.....	23
<i>Auteur Omstreden Zaken</i>	<i>25</i>

Werken met Omstreden Zaken

Omstreden Zaken is opgezet om docenten te helpen bij het gebruiken van wetenschappelijk materiaal in de lessen. Dit doen we door gepubliceerde onderzoeken te groeperen, samen te vatten en te herschrijven in bruikbare teksten.

Zo kunnen docenten direct aan de slag met **wetenschappelijk onderbouwd materiaal**. Docenten kunnen zelf kiezen in hoeverre zij zichzelf verdiepen in de onderwerpen. Het materiaal is los te gebruiken en expliciet **geen lessenserie!**

Naast de 'vertaling' van teksten worden **didactische handvatten** aangereikt. De voorgestelde werkvormen komen voort uit verschillende hedendaagse onderzoeken over (vak)didactiek en pedagogiek.

Tekst voor docenten: De grootste moskee van Europa

Samenvoeging van onderzoeksmateriaal van Pooyan Tamimi Arab en Daan Beekers (Tamimi Arab, 2017; Beekers & Tamimi Arab, 2016; Beekers, 2017).

Regisseur Ingeborg Jansen laat in de documentaire met de controversiële titel *Hoger dan De Kuip* (2010) zien hoe de bouw van de Rotterdamse Essalam moskee tot verdeelde reacties leidt. Over één ding is iedereen het eens: het is de grootste moskee van Europa en de minaretten reiken hoger dan de lichten van de nabijgelegen Kuip! De een vindt dit positief, de ander negatief.

Maar wat blijkt: het is een fabel. Van veel moskeeën in Europa wordt gezegd dat ze de 'grootste van Europa' zijn. Sommige zijn ook echt groter dan de Essalam moskee in Rotterdam. Na een simpele meting blijkt dat de minaretten van de Essalam moskee zelfs een paar meter korter zijn dan de lichtmasten van de Kuip. Waar komt dat idee van groot, groter en zelfs grotesk dan vandaan, wanneer het gaat over moskeeën in Europa?

Moskeegangers spreken zelf ook vaak over 'de grootste moskee van Europa'. Dat is vooral een uiting van trots. De Nederlandse pluralistische samenleving biedt ruimte voor alle wereldbeelden. De scheiding tussen kerk en staat, de gewetensvrijheid én de godsdienstvrijheid die onze rechtsstaat kenmerken, zijn van oudsher bedoeld om protestanten en katholieken de vrijheid te geven hun geloof te belijden. Deze kenmerken van de rechtsstaat gelden voor alle vormen van levensbeschouwing. Behalve traditionele kerkgebouwen zien we daarom nu in ons straatbeeld ook hindoeïstische tempels, boeddhistische meditatiecentra en moskeeën. De vrijheid geeft groepen de mogelijkheid uit de marge te treden en zichzelf te laten zien in de samenleving. En mensen zijn hier trots op. De oude Essalam moskee was zo bedompt en klein, dat gelovigen (vaak de kinderen) buiten

moesten bidden. Met de komst van een moskee waar alle gelovigen in zouden passen riepen velen enthousiast dat zij 'de grootste moskee van heel Europa' kregen. Deze kreet van blijdschap werd zonder *fact checking* door alle media overgenomen. Termen als 'megamoskee' en 'monstermoskee' volgden al snel voor deze en andere moskeeën in Europa. Zo staat 'de grootste moskee van Europa' naar zeggen in Keulen, Londen, Rome en Rotterdam. Maar de allergrootste moskee in Europa staat in Cordoba. Het is de gigantische kathedraal de Mezquita (moskee in het Spaans) die in de 8^e-9^e eeuw als moskee is gebouwd door de Moren, die toen in dat gebied de heerschappij hadden. Grootst is dus relatief en naar blijkt ook grotesk.

Veel mensen vinden de traditionele koepel en minaretten van de Essalam moskee niet in het Nederlandse straatbeeld passen. Ze vinden het een uiting van wansmaak en een sneer naar de Nederlandse cultuur. De architect van de Essalam moskee, Wilfried van Winden, is het hier niet mee eens. Bij het ontwerpen luisterde hij naar de opdrachtgevers en probeerde hij ook de idealen van pluralisme en een open samenleving door te laten schemeren. Zijn ontwerpen weerspiegelen een mondiaal ideaal. Een *fusion*, die juist inclusiever wordt door er niet-Westerse elementen in te verwerken. Dit eclectische idee is ook terug te zien in een ander veel besproken ontwerp van hem: het Inntel Hotel in Zaandam, ofwel de opgestapelde Zaanse huisjes.

De elementen die mensen grotesk en wanstaltig noemen bij de Essalam moskee, worden (na de bouw welteverstaan) juist geprezen in de Westermoskee in Amsterdam. Ondanks protesten voorafgaand aan de bouw, wordt nu gezegd dat daar de bakstenen goed bij de buurt passen. De buurtbewoners daar zijn blij met de komst van de moskee, die ervoor zorgt dat de wijk fijn gemengd blijft nu zich zoveel rijke autochtonen in die buurt vestigen.

De grootste moskee van Amsterdam is (echt waar) de Fatih moskee. Deze moskee is gevestigd in een voormalige kerk op de Rozengracht, een groot gebouw met twee enorme, statige torens. In 1981 kwam dit gebouw in handen van een lokale Turks-islamitische gemeenschap, die het in gebruik nam als moskee. Sindsdien zijn op de Rozengracht figuurlijk steeds meer de deuren geopend voor zowel moslims als niet-moslims uit de wijk. Tijdens de Museumnacht laat de moskee zichzelf horen; de gebedsoproep weergalmt in de straat als kunstuiting. Verder worden er in de Fatih moskee toneelvoorstellingen, schoolexcursies en kunstexposities georganiseerd. Maar voor bezoekers was het soms lastig om de ingang te vinden.

De gebedsrichting naar Mekka is precies waar de oorspronkelijke ingang van de kerk was. Daarom was sinds de overname de ingang van de moskee een klein onopvallend deurtje aan de zijkant van het gebouw. De voormalige hoofdingang van de kerk werd verhuurd aan een paar winkels. De gedachtesprong naar schuilkerken (of in dit geval een schuilmoskee) is niet vreemd; de moskee was verstopt en viel niemand op.

Toen het pand van de Fatih moskee in 2002 gerenoveerd moest worden vonden de jonge leden uit het bestuur dit een goede aanleiding om de ingang van de moskee ook aan te

passen. De tijd was rijp voor een nieuwe, meer uitgesproken ingang, waarin de eigen identiteit en trots naar buiten kon doorstralen. Aangezien het een pand met monumentale status is, kon de Fatih moskee niet zomaar een nieuwe ingang maken. De commissie die de plannen moest beoordelen heeft diverse ideeën geweigerd, zoals twee hoge glazen deuren, een romaanse boog om de huidige ingang en drie losse deuren in dezelfde stijl als de rest van het pand. De commissie gaf dus amper de mogelijkheid om de kleine ingang van de moskee aan te passen. Dat vonden de eigenaars vreemd, omdat bij de Apple-winkel op het Leidseplein wèl grote veranderingen waren aangebracht aan het monumentale pand waarin het zich vestigde. Een grotere, herkenbare ingang van de moskee was blijkbaar niet gewenst, ook al zat er een moskee in dat grote kerkgebouw, verscholen achter winkels. Pas toen het moskeebestuur een aanvraag deed voor vergroting van de ingang in verband met de brandveiligheid keurde de commissie hun plan goed. Een seculier argument voor een seculiere organisatie. Pragmatisch denken in plaats van emotioneel.

Eén ding is duidelijk. De bouw en verbouw van moskeeën in Nederland doet een hoop stof opwaaien. Ondanks de vrijheid, het pluralisme, de tolerantie en de ontkerkelijking blijken de meeste Nederlanders (los van sociale status, huidskleur, geloofsovertuiging of gender) een mening te hebben over religieuze gebouwen. Ook mensen die geen binding hebben met zo'n gebouw hebben er vaak een mening over; zij kijken ernaar als onderdeel van het straatbeeld. De vraag is: moet de eigenaar rekening houden met al die meningen? In ieder geval is het slim om bij de bouw van een moskee niet meer te roepen dat het om 'de grootste moskee van Europa' gaat. 'De mooiste moskee van Europa' valt wellicht beter bij het grote publiek. "In het echt kan er maar één moskee de grootste van Europa zijn, maar de verbeelding kent die beperking niet. Als de populistische verbeelding zegt dat de minaretten van de Essalam moskee hoger zijn dan de lichtmasten van De Kuip, dan is dat invloedrijker dan de feitelijke vaststelling dat dat niet zo is" (Tamimi Arab, Megamoskeeën, 2017, p. 80).

Tekst voor leerlingen: De grootste moskee van Europa

Wanneer je door het Nederlandse landschap fietst, zie je in de verte de kerktoren van het volgende dorp. Een perfect ijkpunt van hoever je nog met wind tegen door de polder moet fietsen. In veel dorpen in Nederland, hoe klein ook, staan meerdere kerkgebouwen. De oudere gebouwen reiken met de torens hoog naar de hemel. De steden hebben vaak de Grote Kerk ergens in het centrum staan en vele kleine kerken verspreid door de stad. De kerkklokken geven ieder halfuur de tijd aan. Tijdens het winkelen is die toren juist een handig herkenningspunt om je op te oriënteren als je in een stad loopt waar je de weg niet goed weet.

De Essalam moskee in Rotterdam

Klokgelui op zondagochtend geeft aan dat de dienst gaat beginnen. Ook bij bruiloften, begrafenissen en andere rituele handelingen worden de klokken geluid. Nu is dat vanzelfsprekend, maar na de Reformatie mochten katholieken in Nederland twee eeuwen lang niet overal kerken bouwen of hun klokken luiden.

Het kerkgebouw was dé manier waarop dorpen en steden konden laten zien hoe rijk ze waren én dat hun kerk beter was dan die van de burens. Hoe mooier de ramen en hoe hoger de torens, des te rijker de stad of het dorp. Het is te vergelijken met de manier waarop steden nu wolkenkrabbers bouwen als blikvanger. Het is een kwestie van aanzien. Ook bij de Essalam moskee speelde dat een rol.

Aan het einde van de jaren zestig van de vorige eeuw had Nederland extra arbeidskracht nodig. Nederland ging toen arbeidskrachten werven in verschillende landen rond de Middellandse Zee. Mannen van daar kwamen hier werken. Zij werden gastarbeiders genoemd. Hun families bleven in het land van herkomst achter. Na jarenlang gescheiden te hebben geleefd begonnen deze mannen hun familie naar Nederland over te laten komen. Veel van de mensen die hierheen kwamen waren moslims. Zij wilden graag hun geloof belijden. Omdat er in Nederland nog geen moskeeën waren namen moslims oude kantoorpanden, wijkcentra en soortgelijke ruimtes in gebruik als moskee. Deze moskeeën werden vanaf de straat niet herkend als moskee maar hadden wel die functie.

Het is niet zo dat moslims voor het eerst in Nederland kwamen met de komst van gastarbeiders. Sinds de 16e eeuw zijn er handelscontacten tussen Nederland en islamitische delen van de wereld, waardoor moslims sinds die eeuw al in Nederland aanwezig zijn. Daarnaast was Nederland tot 1949 de baas in het grootste islamitische land, het gekoloniseerde Indië (nu Indonesië). Toch werd de eerste moskee pas in 1955 gebouwd, in Den Haag.

De eerdere versie van de Essalam moskee in Rotterdam was een oud gebouw, bedompt en klein. Het gebeurde regelmatig dat mensen tijdens het vrijdaggebed of op speciale feestdagen buiten in de kou moesten bidden. In 2010 had de gemeenschap genoeg geld en mogelijkheden om een échte moskee te bouwen. Na veertig jaar konden ze eindelijk een

gebouw neerzetten waar ze trots op waren. In hun euforie riepen de gelovigen dat ze 'de grootste moskee van Europa' zouden krijgen. Tijdens de bouw keken buurtbewoners in de wijk Feijenoord vanuit hun flatje bedenkelijk naar buiten. "Die torens reiken hoger dan de lichtmasten van De Kuip," werd gezegd. Deze twee uitspraken gingen als een lopend vuurtje rond op sociale media en werden opgepikt door de kranten. Ineens was de Essalam moskee in Rotterdam de grootste van Europa! Voor diehard Feyenoordfans was het noemen van De Kuip olie op het vuur. Alles is prima, maar van De Kuip blijf je af! Nog voordat de moskee in gebruik werd genomen waren allerlei partijen boos.

De buurtbewoners maakten zich zorgen om het straatbeeld en het type mensen dat op zo'n grote moskee zou afkomen. Bewoners die al hun hele leven in de wijk woonden hadden de buurt zien veranderen. Rotterdammers en andere Feyenoordfans vielen over de vergelijking met hun Kuip. Voor hen was er niets heiliger dan het heilige gras.

Maar ook moslims waren boos. Zij voelden zich niet welkom in Rotterdam en daarmee in de Nederlandse samenleving. Terwijl Nederland een land is dat zichzelf prijst om zijn vrijheid en tolerantie. Het Nederland waar zij zelf al jaren deel van uitmaakten. Het Nederland dat zij hebben helpen opbouwen na de Tweede Wereldoorlog. Dat Nederland spreekt in de media over 'monstermoskee' en 'de grootste moskee van Europa in het afvoerputje van ons land'. Daarmee bedoelden de media de wijk in Rotterdam waar de moskee staat. Dit alles gebeurde terwijl de architect Wilfried van Winden bij het ontwerpen een gebouw in gedachten had dat symbool stond voor vrijheid, pluriformiteit en een open samenleving.

Ondertussen is de Essalam moskee al een aantal jaren in gebruik. De buurtbewoners zijn eraan gewend geraakt. Wanneer je een wandeling door de wijk maakt, valt meteen op dat de flatgebouwen hoger zijn dan de minaretten van de moskee. Ook de lichtmasten van De Kuip blijken na meting een paar meter hoger te zijn. Op wedstrijddagen lopen de Feyenoordfans in hun rood-wit-zwarte kleding in groten getale over het spoorviaduct naar De Kuip. Vanaf het viaduct kijken ze uit op de moskee. De fans zingen en praten over voetbal, alle fans. Christenen, moslims, atheïsten, het maakt niet uit, want Feyenoord speelt en ze zijn allemaal op weg naar dezelfde heilige tempel.

En de grootste moskee van Europa? Die staat toch in Moskou (of toch niet?). De grootste van West-Europa dan? Die staat volgens de bronnen in Keulen, Londen, Rome en Rotterdam. Waar staat de grootste moskee dan? De top 10 van de grootste moskeeën staan niet in Europa. De grootste in Mekka kan vier miljoen gelovigen huisvesten. Vier miljoen! De Essalam moskee ongeveer vijftienhonderd. Over het algemeen wordt gezegd dat de Essalam moskee wél de grootste moskee van Nederland is, al is dat ook weer afhankelijk van hoe deze term gebruikt wordt. Gaat het om de grootte van het gebouw, of om de capaciteit? Ter vergelijking: de grootste kerk van Nederland (qua zitplaatsen, niet qua oppervlakte) in Opheusden, Gelderland, heeft plaats voor ruim achtentwintighonderd mensen. Groot... het is een kwestie van wie je spreekt.

Tekst voor leerlingen: Vrijheid van geweten prima, zolang we die Ander maar niet zien

Nederland was het eerste land waarin de vrijheid van geweten in de wet werd vastgelegd. Dat gebeurde in 1579 door dezelfde gewesten die in opstand kwamen tegen de katholieke Spaanse koning Filips II. In de overeenkomst die zij sloten werd de eerste aanzet gegeven voor de latere godsdienstvrijheid. Het gaf Nederland tot de dag van vandaag de reputatie van vrije, tolerante samenleving. Of dat waar is is de vraag, ook vandaag de dag.

De 17e eeuw wordt gezien als de bloeiperiode van de Republiek der Verenigde Nederlanden, maar dit gold voor slechts een kleine groep mensen binnen de samenleving. Op religieus gebied was het voor alle niet-calvinistische christenen verboden zich in het openbaar te uiten, laat staan een kerk te bouwen. Overal in Nederland ontstonden zogenoemde schuilkerken. Geloofsgemeenschappen gebruikten zolders, huiskamers en kelders om samen te komen. Rond 1700 waren alleen al in Amsterdam rond de dertig schuilkerken te vinden. Een daarvan was de bekende Ons' Lieve Heer op Solder aan de Oudezijds Voorburgwal, nu een museum.

Een andere schuilkerk was op een zolder aan de Keizersgracht gesticht door de jezuïeten, een religieuze orde binnen de Katholieke Kerk. Pas zo'n twee eeuwen later, in 1837, konden de jezuïeten op diezelfde plek hun eerste kerk bouwen. Eind negentiende eeuw zochten zij naar een kerkruimte in de dichtbevolkte Jordaan. Ze vonden een mooi pand aan de Rozengracht. Het pand was op dat moment van de Sociaal-Democratische Bond onder leiding van de voormalig protestantse dominee Domela Nieuwenhuis. Onder zwaar protest van de leden droeg de socialistische bond in 1899 de sleutel over aan de katholieke jezuïeten. Die veranderden het pand eerst in een kapel, en jaren later in een grootse kerk vol katholieke pracht en praal. Al was door de naderende ontkerkelijking het einde reeds in zicht.

Door de ontkerkelijking werd de geloofsgemeenschap steeds kleiner en moesten de jezuïeten uiteindelijk in 1971 de deuren van de kerk sluiten. Er kwam in de kerk een tapijtgigant en een muziekinstrumentenwinkel. In 1981 kocht de Turkse moslimgemeenschap van Amsterdam het gebouw en nam het in gebruik als moskee. Omdat de gebedsrichting naar Mekka precies richting het voorportaal wees sloten de nieuwe eigenaars de toegangsdeur af en maakten een nieuwe deur aan de zijkant van het gebouw. Uit protest (of wellicht hoop voor het terugkeren van de kerk) heeft een jaar lang een groep katholieke buurtbewoners voor de deur gebeden. Uiteindelijk verdwenen die biddende groep katholieken, veranderde de oude ingang in een winkelpand en vergat de omgeving dat die grote kerk op de Rozengracht een moskee was. Tot een aantal jaren geleden.

Het gebouw was aan een opknapbeurt toe. Bij de voorbereiding van die renovatie begon de geloofsgemeenschap meteen na te denken over de voorkeur. Bezoekers konden vaak de ingang niet vinden omdat deze verscholen zat tussen winkelatalages. De moskee wilde graag meer eenheid creëren met de buurt. De deuren waren al figuurlijk geopend met kunstprojecten, rondleidingen en gesprekken; het werd tijd om dit ook letterlijk te doen. Ondanks de goede bedoelingen stuitte dit idee op problemen. De oudere generatie in het moskeebestuur zag de noodzaak van deze veranderingen niet in; het ging tenslotte al jaren goed. Waarom nu ineens opvallen en naar buiten treden? Zij dachten 'als de Ander mij niet ziet, dan laat de Ander mij met rust'. Terwijl de jongere generatie graag onderdeel wilde zijn van de Nederlandse samenleving. Zij zagen mogelijkheden om het gebouw met zijn interessante geschiedenis te laten zien aan de buurt, en ook aan toeristen en andere geïnteresseerden. Zij dachten aan een samenwerking met het Anne Frank Huis en de Westerkerk. Drie gebouwen verbonden met drie religies in één stadstour. Dan leren mensen pas echt de multiculturele samenleving van Amsterdam kennen!

Niet alleen binnen de geloofsgemeenschap waren er discussies. De gemeentelijke commissie die de plannen moest goedkeuren zag de noodzaak niet in van een grotere ingang. Zij keurde diverse ontwerpen af. Pas toen bij een van de ontwerpen stond vermeld dat het ook om de brandveiligheid van het pand ging keurde de commissie de verandering van de voorkant goed. Het leek alsof meerdere groepen liever niet wilden dat mensen zien dat er een moskee staat op de Rozengracht. Had de oudere generatie van de moskee een punt? Denken niet-moslims inderdaad 'als ik de Ander niet zie, dan is de Ander er niet'? Vierhonderd jaar geleden had Nederland een traditie van schuilkerken. De Ander die tegenover de religieuze hoofdcultuur stond kon zichzelf niet in het openbaar laten zien. De katholieken en niet-calvinistische protestanten hebben uiteindelijk het recht verworven om uit hun schuilkerken te komen. Zij hebben hun plek in de openbare ruimte van Nederland kunnen innemen. Het recht op gelijkheid en emancipatie is daarna opgeëist door andere groepen, zoals vrouwen, atheïsten en homoseksuelen. Nederland is het eerste land waar mensen officieel vrijheid kregen om zich in het openbaar te uiten. Maar wanneer mensen daar gebruik van maken in de openbare ruimte leidt dat nog steeds regelmatig tot ophef.

Literatuur

Media

Grootste moskee West-Europa geopend in Rotterdam (NRC, Seegers, 17 december 2010), <https://www.nrc.nl/nieuws/2010/12/17/grootste-moskee-west-europa-geopend-in-rotterdam-a1461859>

Essalam moskee in gebruik genomen – YouTube filmpje van Rijnmond (2010),
<https://www.youtube.com/watch?v=9nm9Eb497Wg>

Oproep tot gebed vanuit de Fatih moskee – YouTube filmpje van Gerard de Boer (2018),
<https://youtu.be/4qGnWG2Xn4>

Documentaire: Mijn moskee is top – NTR (2012), https://ntr.nl/Mijn-moskee-is-top/148/detail/Mijn-moskee-istop/NPS_1202470#content

Bibliografie

Al Abdalla, S. (2019, februari 23). *De eerste moslims in Nederland*. Opgeroepen op november 4, 2019, van Net in Nederland: <https://www.netin nederland.nl/informatie/nieuws/2019/de-eerste-moslims-in-Nederland.html>

Algemeen Dagblad (Red.). (2015, september 23). *Moskou opent grootste moskee van Europa*. Opgeroepen op november 4, 2019, van AD.nl: <https://www.ad.nl/buitenland/moskou-opent-grootste-moskee-van-europa~a181d1d2/>

Beekers, D. (2017). Rode burcht, Jezüietenkerk, moskee. In O. Verkaaik, *Gods huis in de steigers* (pp. 193-217). Amsterdam: Uitgeverij AUP.

Beekers, D., & Tamimi Arab, P. (2016). Dreams of an Iconic Mosque: Spatial and Temporal Entanglements of a Converted Church in Amsterdam. *Material Religion*, 12(2), 137-164.

Bonjour, S. (2008). Ambtelijke onmin rond gezinnen van gastarbeiders. *Tijdschrift van sociale en economische geschiedenis*, 5(1), 101-127.

Bouwman, W., van Eijnatten, J., Kootte, T., van der Laan, M., van Lieburg, F., Schriemer, I., & Staal, C. (Red.). (2010). *Geschiedenis van het christendom in Nederland*. Zwolle: Uitgeverij Waanders; Museum Catharijneconvent.

De Boer, G. (2018, februari 22). *Oproep tot gebed vanuit de Fatihmoskee (Rozengracht - Amsterdam)*. Opgeroepen op november 18, 2019, van [YouTube](https://www.youtube.com/watch?v=4qGnWG2Xn4I): <https://www.youtube.com/watch?v=4qGnWG2Xn4I>

Jansen, I. (Regisseur). (2010). *Hoger dan de Kuip* [Film].

Kennedy, J., & Valenta, M. (2006). religious pluralism and the dutch state: reflections on the future of article 23. In W. van de Donk, A. Jonkers, G. Kronjee, & R. Plum (Red.), *Geloven in*

het publieke domein: verkenning van een dubbele transformatie (pp. 337-351). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Koops, A. (2012, juni). Dialoogvaardig: Een didactiek voor het begeleiden van dialogen in het onderwijs. *Narhex*, 36-41.

Meijer, M. (2019, oktober). Leerlingen zelf leren dialogiseren. *Narhex*, 19, pp. 50-57.

Mijn moskee is top (2012). [Film].

Recklessnutter. (2015, februari 6). *Westermoskee Amsterdam - een impressie*. Opgeroepen op januari 2, 2020, van YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=4nOJjCpTcBw>

Religious Matters. (2019). *Over ons*. Opgeroepen op oktober 22, 2019, van Religious Matters in an Entangled World: <https://religiousmatters.nl/over-ons/>

Rijnmond. (2010, december 17). *Essalam-moskee in gebruik genomen*. Opgeroepen op november 18, 2019, van YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=9nm9Eb497Wg>

Seegers, J. (2010, december 17). *Grootste moskee West-Europa geopend in Rotterdam*. Opgeroepen op november 4, 2019, van NRC.nl: <https://www.nrc.nl/nieuws/2010/12/17/grootste-moskee-west-europa-geopend-in-rotterdam-a1461859>

Tamimi Arab, P. (2017). Megamoskeeën. In O. Verkaaik, *Gods Huis in de steigers: religieuze gebouwen in ontwikkeling* (pp. 55-82). Amsterdam: Uitgeverij AUP.

Tamimi Arab, P. (2017, november 6). *Moskee komt uit de kast, een recht voor iedereen*. Opgeroepen op oktober 22, 2019, van Nieuw Wij: <https://www.nieuwwij.nl/opinie/moskee-komt-kast-recht-iedereen/>

Tamimi Arab, P. (2018, juni 27). *What does the story of one building tell us about the future of religion*. Opgeroepen op oktober 22, 2019, van YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=gunssKR-jYg>

Lesgeven over De grootste moskee van Europa

De gemoederen kunnen hoog oplopen bij dit onderwerp, vandaar dat is gekozen om dit onderwerp te koppelen aan de dialogische vaardigheid. De leerlingteksten bij dit lesmateriaal behandelen elk een deelperspectief over het onderwerp. Deze teksten zijn expres provocerend geschreven, zodat ze weer- of bijstand bij jongeren opwekken. Dit daagt de dialoogvaardigheid van de leerlingen extra uit.

Niets van de onderstaande uitspraken of teksten is verzonnen door de auteur. Alle informatie komt uit de wetenschappelijke onderzoeken of media. Om de teksten leesbaar te houden voor jongeren is de annotatie eruit weggelaten.

Onderwerpen binnen de module De grootste moskee van Europa

- Ethiek – meten met twee maten binnen één land/wet;
- Cultureel relativisme vs. Universalisme – verandering in gedachte als het om jezelf gaat;
- Religieuze diversiteit – wel/niet in mijn straat;
- Schuilkerken toen, schuilmoskeeën nu;
- Publieke domein – van iedereen of aan hoofdcultuur gebonden?
- Bouwstijlen – invloeden & esthetiek in Europa.

Vakdidactische uitleg over Dialoog

Een dialoog

“Een dialoog is een open gesprek, waarbij de leerlingen samen een onderwerp verkennen door ideeën, ervaringen en gedachten uit te wisselen. Het gaat er niet om anderen te overtuigen van je eigen gelijk. Het doel is om elkaar beter te begrijpen en de gezamenlijke kennis en inzichten te vergroten” (Koops, 2012).

De dialoog is een lastige vaardigheid om aan te leren bij jongeren. Het gebeurt al snel dat mensen overgaan in een discussie en dat is nu juist niet te bedoeling. Onderstaand model (Meijer, 2019) geeft handvatten bij het dialoogvaardig maken van jongeren.

De dialogische vaardigheidencyclus

De vaardigheidencyclus geeft veel mogelijkheden tot eigen interpretatie en inzetbaarheid. Blokken kunnen naar eigen inzicht worden omgedraaid of overgeslagen. Ieder blok leent zich voor een korte werkvorm of uitbreiding naar volledig lesuur of hele lessenserie. Hieronder worden eerst twee logische startpunten aangereikt, waarna ieder blok kort wordt uitgelegd.

Figuur: dialogische vaardigheidencyclus

Het startpunt bepalen

Doel	De vaardigheid van de dialoog aanleren
Startpunt	Blok: Dialogiseren in gesprek
Reden	Door te beginnen bij het 'einde' (de volledige vaardigheid) kan een nulmeting gedaan worden. Hierdoor wordt reflectie beter mogelijk en leert een leerling zichzelf en klasgenoten beter inschalen binnen de vaardigheid.
Doel	Verdieping van teksten/theorieën
Startpunt	Blok: Luisteren naar de ander
Reden	Door hier te beginnen, moeten leerlingen zichzelf eerst trainen in objectief een situatie beschrijven, om pas daarna met hun eigen mening aan de slag te gaan. Dit is een meer gestructureerd startpunt.

Blok: Dialogiseren in gesprek

Het einddoel is dialoogvaardig zijn, wanneer leerlingen een gesprek voeren. Aan de hand van

rubrics kunnen zij zichzelf en anderen inschalen. Niveau 1 is een monoloog, oplopend naar niveau 5 als perfecte dialoog. De volledige rubrics (1) is te vinden aan het einde van dit hoofdstuk. Als dit blok het startpunt is, dan worden de leerlingen als het ware in het diepe gegooid. Ze krijgen het onderwerp te horen en beginnen een dialoog. Achteraf bekijken zij hoe het is gegaan en krijgen ze pas te zien waar een dialoog aan moet voldoen.

Blok: Luisteren naar de ander

Leerlingen mogen alleen luisteren, zonder hun eigen mening te geven. Vervolgens moeten ze de gehoorde mening verwoorden. Ze mogen geen interpretaties geven, alleen observeren en opschrijven. Gebruik verhaal, videofragment, een pamflet, enzovoorts over het specifieke onderwerp.

Blok: Luisteren naar jezelf

Stilte zorgt voor verwerking en nadenkmogelijkheden. Laat leerlingen in rust en stilte nadenken over wat zij eigenlijk zelf vinden over het onderwerp. Zonder beïnvloeding van buitenaf.

Blok: Goede voorbereiding

Geef leerlingen tijd om onderzoek te doen naar hun eigen mening én de meningen van anderen. Bij dit blok denken ze ook na over mogelijke verdiepingsvragen die gesteld gaan worden aan de hand van de mening die ze gaan uiten. In principe bereiden ze de hele dialoog voor.

Blok: Dialogiseren in drie rollen

Aangezien een dialoog voeren erg lastig is, zijn de grote vaardigheden die hiervoor nodig zijn opgedeeld in drie rollen die verdeeld kunnen worden.

1. Antwoordgever – het verwoorden en onderbouwen van een mening;
2. Doorvrager – het stellen van verdiepingsvragen om de mening volledig te doorgronden;
3. Observant – het objectief beoordelen van de dialoog en de rollen die vervuld worden.

In groepjes van drie kunnen leerlingen oefenen door zich op één grote vaardigheid tegelijkertijd te concentreren. De rol van observant kan eventueel overgeslagen worden wanneer dit qua groepsgrootte beter uitkomt. Voor dit blok bestaat tevens een rubrics voor alle rollen. Deze is te vinden aan het einde van dit hoofdstuk (rubrics 2).

Blok: Dialogiseren in gesprek

Afhankelijk van het startpunt kom de cyclus vervolgens (weer) uit bij dit blok. Aan de hand van de bijbehorende rubrics kunnen leerlingen zichzelf en anderen inschalen. Afhankelijk van het doel van de les, kan de volledige cyclus nogmaals doorlopen worden.

Andere startpunten in de cyclus zijn mogelijk, maar vragen een kleine individuele aanpassingen van alle blokken.

Praktisch gebruik

De grootste moskee van Europa & de dialoog

Module *De Grootste Moskee van Europa* leent zich goed voor het startpunt *Blok: Dialogiseren in gesprek*, aangezien veel leerlingen 'vanuit zichzelf' een mening over dit onderwerp hebben. Dit startpunt kost extra tijd tijdens de lessen en richt zich meer op de vaardigheid van de dialoog. Het andere startpunt *Blok: Luisteren naar de ander* kan ook heel goed gebruikt worden. Bij beide startpunten kan onderstaande verdeling gebruikt worden.

Blok: Dialogiseren in gesprek

Duur 10 minuten

- Introduceer het onderwerp: moskeebouw in Nederland. Laat afbeeldingen zien van de Essalam moskee in Rotterdam en Fatihmoskee in Amsterdam.
- Verdeel de klas in duo's of trio's;
- Laat leerlingen ongeveer 3 minuten spreken over moskeebouw in Nederland.
- Deel na de gesprekken *rubrics 1* uit;
- Laat leerlingen met elkaar bespreken waar in de rubrics zij op dit moment staan en waarom.

Blok: Luisteren naar de ander

Duur 5-10 minuten

- Maak een keuze uit onderstaande opties qua teksten:
 - We hebben maar één tempel aan de Maas en dat is De Kuip;
 - Nooit meer bidden in de kou;
 - De grootste moskee West-Europa geopend in Rotterdam (NRC);
- Lees de tekst voor;
- Leerlingen luisteren en schrijven op waar het over gaat;
 - Geef aan dat de leerlingen niet mogen interpreteren maar zuiver opschrijven wat er gezegd wordt. Objectief dus.
- In duo's controleren de leerling elkaars 'samenvatting';
- Kort bespreken wat goed ging en wat lastig was.

Blok: Luisteren naar jezelf

Duur 5 minuten

- Leerlingen schrijven hun eigen mening op over moskeebouw in Nederland. Deze mening moeten ze goed verwoorden en onderbouwen.

Blok: Goede voorbereiding

Duur wisselt

Het is mogelijk om dit blok als huiswerk op te geven.

- Leerlingen gebruiken de materialen van Omstreden Zaken die niet gebruikt zijn bij *Blok: Luisteren naar de ander* als verdiepingsmateriaal. Ze inventariseren in dit blok of hun eigen mening stand houdt;
 - Met name de verdiepingstekst *De grootste moskee van Europa* zorgt voor nuancering en onderbouwing van de mening van leerling.
- Leerlingen vullen hun eigen mening aan met extra onderbouwing uit de artikelen;
- Leerlingen bedenken welke verdiepingsvragen gesteld kunnen worden aan de hand van hun standpunt én bedenken welk antwoord zij daarop kunnen geven.

Blok: Dialogiseren in drie rollen

Duur 10-15 minuten

- Verdeel de klas in trio's;
 - Wanneer het zo uitkomt kan dit blok ook in duo's uitgevoerd worden. De rol van observant komt dan te vervallen.
- De leerlingen bekijken *Rubrics 2*, zodat zij weten waar iedere rol aan behoort te voldoen;
- De leerlingen verdelen de drie rollen en beginnen het gesprek over moskeebouw in Nederland opnieuw;
 - Wanneer het gesprek stilvalt of in herhaling vervalt wordt er gewisseld;
 - Iedereen speelt alle rollen 1x.
- Wanneer iedereen geweest is, wordt binnen de groep besproken waar men staat in *Rubrics 2* en waarom.
- In deze groep wordt tevens bepaald, aan de hand van de opgedane kennis, waar iedereen staat in *Rubrics 1* en waarom.

Blok: Dialogiseren in gesprek

Duur 10 minuten

- De klas wordt verdeeld in duo's
 - Wanneer dit blok ook het startpunt was, dan kunnen dit dezelfde duo's zijn.
- Er wordt opnieuw gesproken over moskeebouw in Nederland, maar nu moeten de duo's alle rollen in één keer vervullen. Beiden moeten dus hun mening kunnen geven én doorvragen.

- Ook wanneer leerlingen het met elkaar eens zijn, moet de ander volledig begrepen worden;
- Na afloop van de dialoog wordt samen bepaald waar de leerlingen in de rubrics staan én wat die leerling moet verbeteren om een stapje verder te komen.

Rubrics 1: Dialogiseren in gesprek

Niveau 1

Ik geef mijn eigen mening en luister niet/slecht naar de ander. Ik ben bezig om mijn eigen gelijk te krijgen. Ik stel geen verdiepingsvragen, omdat ik niet echt bezig ben met de mening van de ander. Wij voeren geen gesprek maar twee monologen. Ik ben degene die de boventoon voert in het gesprek.

Niveau 2

Ik geef mijn mening en luister naar de ander. Ik probeer de ander van mening te laten veranderen. Ik geef vooral tegenargumenten en vergeet daardoor nog weleens verdiepingsvragen te stellen. Wij voeren eigenlijk geen gesprek, maar praten langs elkaar heen. Ik ben degene die stiller wordt in het gesprek.

Niveau 3

Ik geef mijn mening en kan argumenten noemen bij mijn mening. Ik luister naar de ander en probeer verdiepingsvragen te stellen. In deze vragen laat ik vaak mijn eigen mening doorschemeren. Er is één persoon die in het gesprek de boventoon voert.

Niveau 4

Ik geef een onderbouwde mening en kan ingaan op verdiepingsvragen. Ik luister aandachtig naar de ander, waarbij ik probeer mij niet te laten leiden door mijn eigen mening, wat nog niet altijd lukt. Ik stel toepasselijke vragen, die echt gericht zijn op het beter begrijpen van de ander. Wij proberen gelijkwaardige gesprekspartners te zijn, maar dit lukt nog niet altijd. Ik of de ander voert een beetje de boventoon.

Niveau 5

Ik geef een onderbouwde mening en ga inhoudelijk in op verdiepingsvragen. Ik luister aandachtig en zonder oordeel naar de ander en probeer te begrijpen waar die mening vandaan komt. Ik stel toepasselijke verdiepingsvragen, die echt gericht zijn op het beter begrijpen van de ander. Wij zijn gelijkwaardige gesprekspartners.

Rubrics 2: Dialogiseren in drie rollen

Niveau 1

antwoordgever

Ik kan mijn mening niet uitleggen.

doorvrager

Ik ga de discussie aan met de antwoordgever en wil de ander graag overtuigen van mijn gelijk. Hierdoor stel ik bijna geen verdiepingsvragen.

observant

Ik bemoei mij continu met het gesprek en geef graag mijn mening. Ik ben niet / weinig bezig met het proces van de anderen.

Niveau 2*antwoordgever*

Ik kan mijn mening moeilijk uitleggen en ik weet geen/ weinig argumenten ter onderbouwing. De doorvrager weet mij het zwijgen op te leggen.

doorvrager

Ik probeer verdiepingsvragen te stellen, maar geef ook mijn eigen mening en wil eigenlijk gelijk krijgen. Achteraf kan ik de mening van de antwoordgever.

observant

Ik bemoei mij af en toe met het gesprek en geef daarbij ook (per ongeluk) mijn mening. Ik let ook wel op het proces, maar vind het lastig achteraf te verwoorden hoe het ging.

Niveau 3*antwoordgever*

Ik kan mijn mening uitleggen en redelijk onderbouwen. Tegenargumenten kan ik soms verwerpen. Af en toe weet ik geen antwoord te geven op verdiepingsvragen.

doorvrager

Ik stel verdiepingsvragen om de mening van de antwoordgever beter te begrijpen. Ik laat het merken wanneer ik het wel / niet eens ben met die mening. Achteraf lukt het mij om redelijk objectief de mening van de antwoordgever te herhalen.

observant

Ik bemoei mij niet met het gesprek. Ik luister alleen naar de anderen. Ik kan achteraf redelijk aangeven hoe het proces van de andere rollen ging.

Niveau 4*antwoordgever*

Ik kan mijn mening uitleggen en onderbouwen. De meeste tegenargumenten kan ik verwerpen. Op bijna alle

doorvrager

Ik stel goede verdiepingsvragen, zodat ik de mening van de antwoordgever echt doorgrond en overtuigend kan navertellen.

observant

Ik observeer de verschillende rollen binnen de dialoog. Ik kan mensen 'terugfluiten' als

verdiepingsvragen weet ik
antwoord te geven of
vervolgstappen uit te leggen.

Hierbij laat ik mijn eigen mening
helemaal achterwege.

dit nodig is en blijf hierbij
ook objectief. Achteraf
kan ik het proces goed
verwoorden en tips
geven.

Achtergrondtekst dialoog: We hebben maar één tempel aan de Maas en dat is De Kuip!

De Essalam moskee en de Kuip staan hemelsbreed 1 km bij elkaar vandaan

Mensen zijn boos. Wanneer zij naar dé heilige grond lopen in Rotterdam, voert de weg hen vlak langs een nieuw straatbeeld. Een beeld dat volgens verschillende media niet thuishoort in Nederland. Ze lopen, zingend, in de rood-wit-zwarte strijkleuren, met een biertje in de hand, langs een moskee. Niet zomaar een moskee, nee.... Men zegt dat het de grootste moskee van Europa is! Ja, dit maakt mensen boos. Er is maar één tempel aan de Maas en dat is De Kuip!

Men zegt dat Nederland van oorsprong een christelijk land is. Dit is uiteraard afhankelijk van hoever je teruggaat in de tijd, maar laten we als uitgangspunt de groeiperiode in de 17e eeuw hanteren, toen bijna iedereen christelijk was. Tegenwoordig is dit steeds minder het geval. In grote delen van Nederland sluiten kerken de deuren, omdat zij op zondag leeg blijven. Steeds meer mensen bouwen hun eigen religie uit verschillende onderdelen die hen inspireren.

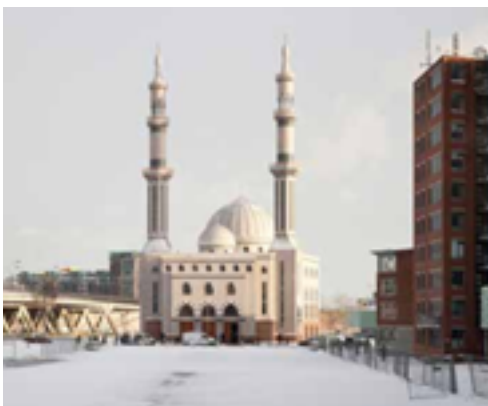
Zo halen zij rituelen uit het christendom, stilte-oefeningen uit het boeddhisme, levenslessen uit hun favoriete boeken en inspirerende personen uit sport. En bij iedereen is dit anders.

Waar de kerk vroeger zorgde voor een gevoel van saamhorigheid, leven we nu in een samenleving van losse puzzelstukjes. De Nederlandse samenleving wordt opgebouwd door allemaal individuen die langs elkaar leven in plaats van met elkaar. Veel mensen verlangen naar meer eenheid, meer saamhorigheid. Iets dat iedereen met elkaar verbindt. Een belangrijke plek waar mensen saamhorigheid voelen is tegenwoordig tijdens muziek- en sportevenementen. In Rotterdam is dat Feyenoord. De club van het volk. Op wedstrijddagen voelt iedereen zich met elkaar verbonden. In het stadion zingt iedereen met één stem. Feyenoord verbindt.

Tijdens de wandeling naar deze verbintenis, ziet men in 2010 ineens iets totaal anders. Niet een verbintenis van het Feyenoord dat zij kennen en waar zij van houden, maar een gebouw dat in het stadsdeel Feijenoord iets vreemds is. Iets niet-Nederlands. Iets exotisch dat je alleen tegenkomt als je echt heel ver weg op vakantie gaat. Een moskee. Een echte. Een traditionele, met van die hoge torens, waar mensen dan vanaf kunnen zingen. En niet een traditionele zoals wij in Nederland gewend zijn van traditionele kerken. Nee, een traditionele zoals in het buitenland! Ineens staat daar, op weg naar de heilige Kuip die iedereen in Rotterdam verbindt, pontificaal een enorme moskee in een on-Nederlandse bouwstijl. Mensen worden boos over het grote vertoon en angstig om de twijfels die dit met zich meebrengt. Wat betekent dit voor de volkswijk Feijenoord? Waar dienen die torens voor? Komt er een oproep tot gebed? Schalt die dan ook door het stadion? Als er één moskee staat, volgen er dan meer? Wat betekent dit voor Nederland? Als steeds minder mensen christen zijn, wordt Nederland dan een islamitisch land? Veranderen daarmee de wetten? Ben ik dan niet meer welkom in mijn eigen land?

[Achtergrondtekst dialoog: Nooit meer bidden in de kou!](#)

Veertig jaar lang de momenten van bezinning, inzichten en de connectie met God ervaren in een bedompt, klein gebouw. Op drukke dagen moeten de kinderen buiten bidden, omdat in het gebedshuis geen plaats voor ze is. Voor een mooi en nieuw gebedshuis is in de beginjaren geen geld. En dan is het eindelijk zover. Na jaren van hard werken is daar de beloning. God heeft geluisterd naar de gebeden. Eindelijk komt er een nieuw gebouw. Eindelijk nooit meer bidden in de kou!

De oude en nieuwe Essalam moskee in Rotterdam

Veertig jaar geleden had Nederland te weinig arbeiders, waardoor de regering mensen zocht uit het Middellandse Zeegebied. De selectieprocedure was streng en de mannen die mochten komen waren dankbaar. Ze waren dankbaar dat ze mochten werken, ondanks dat dit betekende dat zij hun familie achter moesten laten. Jarenlang werkten de mannen uit Marokko hier in Nederland, terwijl hun gezin nog in Marokko was. Zij hielpen Nederland met de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog en zorgden er zij-aan-zij met andere arbeiders voor dat de Nederlandse economie kon blijven draaien. De ruimte die de Marokkaanse mannen in Rotterdam konden gebruiken als gebedshuis leek in niets op de moskeeën in Marokko, maar het voldeed. De mannen werkten hard en stuurden een deel van hun geld naar huis, zodat hun gezin kon eten. Het liefst hadden ze natuurlijk hun gezin bij zich.

Na jaren gescheiden te hebben geleefd, maakte de Nederlandse overheid het mogelijk om gezinnen van arbeiders naar Nederland te halen. Alleen de mensen die aan zeer strikte regels voldeden kregen deze mogelijkheid. Hierdoor werd de geloofsgemeenschap ook groter en de gebedsruimte veel te klein. De mensen waren trots op wat zij bereikt hadden en dankbaar voor hun gezinnen. Arbeiders die Marokko misten gingen terug, degenen die bleven integreerden in de Nederlandse samenleving. Zij voelden zich hier thuis. In Nederland

mocht je geloven wat je wilde geloven en was iedereen vrij om de identiteit aan te hangen die bij hen past. De kinderen van de eerste Marokkaanse arbeiders gingen in Nederland naar school, waardoor zij de cultuur nog beter leerden kennen. Ze vierden Sinterklaas en Koningsdag. Waar vader en moeder zich nog echt Marokkaans voelden, waren hun kinderen vooral Nederlanders. En hun kinderen ook, zeker als ze hier geboren waren. Nederlanders zonder echt gebedshuis. Maar daar kwam in 2010 eindelijk verandering in.

Eindelijk was er genoeg geld voor een echte moskee. De geloofsgemeenschap huurde in samenwerking met gemeente Rotterdam een architect in (Wilfried van Winden) om het gebouw te ontwerpen. De architect luisterde naar alle partijen en ontwierp een gebouw dat symbool stond voor openheid en pluriformiteit, mét de kenmerken van een echte moskee. Het resultaat, de Essalam moskee, oversteeg alle verwachtingen van de geloofsgemeenschap. Na jaren hard werken en jaren gescheiden zijn, was daar nu eindelijk een gebedsgebouw waar iedereen tegelijkertijd in paste. Tot grote verbazing van de geloofsgemeenschap begonnen de buurtbewoners, kranten en mensen op sociale media te klagen, nog voordat de eerste paal in de grond geslagen werd. Er werd gesproken over 'monstermoskee', mensen uitten bedreigingen en dienden klachten in. De moskee was niet welkom.

Mensen uit de geloofsgemeenschap werden boos over de ongelijkheid die naar boven kwam en angstig om de twijfels die dit met zich meebracht. Zij vroegen zich het volgende af: Vindt de Nederlandse samenleving vrijheid wel echt belangrijk? Als men tegen een moskee is, is men dan ook tegen moslims? Waarom wordt er gestreden voor de gelijkheid van allerlei groepen, maar geldt deze gelijkheid niet voor iedereen? Hebben mensen niet door dat moslims óók Nederlanders zijn? Komt nu ineens de discriminatie naar boven, waarvan ik dacht dat deze niet aanwezig was in Nederland? Ben ik dan niet meer welkom in mijn eigen land?

Over Religious Matters

Het onderwijsproject *Omstreden Zaken* is onderdeel van het onderzoeksproject *Religious Matters in an Entangled World* van Universiteit Utrecht onder leiding van Birgit Meyer. Op de website (Religious Matters, 2019) wordt het onderzoek uitgelegd:

Religie doet er toe, ook vandaag de dag. Toen West-Europa in de tweede helft van de twintigste eeuw begon te ontkerkelijken, dachten veel mensen – binnen en buiten de wetenschap – dat religie in de toekomst uit de samenleving zou verdwijnen. Volgens de secularisatie-theorie zou modernisering per definitie gepaard gaan met secularisatie. Wie nu om zich heen kijkt, ziet dat religie niet zomaar verdwenen is. Dit geldt niet alleen voor Afrika en Azië, maar ook voor de westerse wereld. Wel is de manier waarop mensen hun geloof beleven en in de praktijk brengen voortdurend aan verandering onderhevig. Vooral de grote steden worden gekenmerkt door een toenemende religieuze diversiteit.

Mensen met verschillende geloofsovertuigingen wonen zij aan zij met uitgesproken atheïsten, agnosten en spirituele zoekers.

Deze veranderingen hebben alles te maken met globalisering. Verschillende delen van de wereld raken steeds meer met elkaar vervlochten. Dit uit zich bijvoorbeeld in de groei van de internationale handel, de komst van nieuwe communicatietechnieken en de toenemende migratie. Deze verbondenheid leidt tot nieuwe mogelijkheden, maar zorgt er ook voor dat mensen vaker dan ooit geconfronteerd worden met culturele en religieuze verschillen. De spanning die hier uit voortkomen versterken niet zelden de behoefte om (al dan niet symbolische) grenzen te sluiten en de 'eigenheid' te beschermen.

Dit alles roept belangrijke vragen op over de mogelijkheden tot vreedzame coëxistentie binnen deze religieuze en culturele verscheidenheid. Het betekent ook dat wetenschappers die de wereld in al haar complexiteit proberen te begrijpen, rekening zullen moeten houden met de belangrijke rol die religie overal ter wereld blijft spelen in het leven van mensen. Het doel van dit onderzoeksproject is om de rol van religie te bestuderen in samenlevingen die gekenmerkt worden door een hoge mate van religieuze diversiteit. Het project heeft een vergelijkend en transregionaal perspectief, waarbij de nadruk ligt op Europa (hoofdzakelijk Nederland) en Afrika (met name Marokko, Ghana en Kenia).

Of er een universele definitie van religie bestaat, blijft de vraag. Toch lijkt het bij religie altijd te gaan om een transcendente, ontastbare wereld – die van God, goden, geesten of andere machten – die voelbaar gemaakt wordt door middel van allerlei praktijken. Religie gaat dus niet alleen over ideeën en overtuigingen, zoals vaak wordt gedacht, maar ook over de manier waarop mensen het “hogere” ervaren via beelden, objecten, gebouwen en teksten. In dit project kijken we daarom juist naar de materiële kant van religie. Hoe functioneren religies door middel van specifieke menselijke handelingen en materiële vormen? Aan wat voor machtsrelaties zijn deze religieuze uitingen onderhevig? En hoe zorgen die handelingen en materiële vormen er voor dat religies naast elkaar kunnen bestaan of juist met elkaar botsen?

Het project Religious Matters bestaat uit een multidisciplinair team van senior en junior onderzoekers die zich bezig houden met het fenomeen religie, vanuit hun achtergrond als antropoloog, (kunst-)historicus en/of filosoof. Het onderzoeksproject wordt mogelijk gemaakt door de toekenning van de [Spinozapremie](#) en de Prijs Akademiehoogleraren aan Birgit Meyer, door respectievelijk het [NWO](#) en de [KNAW](#). Uit deze fondsen worden een aantal promovendi en postdoctoraal medewerkers bekostigd. Daarnaast worden er verschillende externe onderzoekers en gastonderzoekers bij de projectgroep betrokken. Hoewel alle project-deelnemers hun eigen onderzoeksproject uitvoeren, proberen we ook als team nieuwe inzichten te verwerven in de overkoepelende thema's van het project Religious Matters. Wij onderhouden regelmatig contact in de vorm van tweewekelijkse seminars, workshops en conferenties.

Het gehele project zal acht jaar duren, tot eind 2025. Er staan vijf thema's centraal: gebouwen, objecten, afbeeldingen, voedsel en lichaam. Rond elk thema worden er workshops en andere evenementen georganiseerd in samenwerking met onderzoekers uit verschillende vakgebieden. Wij zullen de resultaten van het onderzoeksproject niet alleen publiceren in wetenschappelijke boeken en tijdschriften, maar ook delen met een breder publiek. Zo zullen wij onder andere opiniestukken schrijven in de krant en bijdragen aan de ontwikkeling van nieuw onderwijsmateriaal over religie.

Auteur Omstreden Zaken

Manon Meijer	MA	Religie & Samenleving (nieuwe vormen van religiositeit),
	MA	Leraar Levensbeschouwing (1 ^e graad)
		Leraar Geschiedenis (2 ^e graad)